

لغن ← تولئی و تبرئی

لغتنامه دهخدا، بزرگترین مجموعه لغوی یا فرهنگ

لغات به زبان فارسی که با همت علی اکبر دهخدا از رجال سیاسی و فرهنگی تاریخ معاصر ایران تألیف یافته است. با توجه به حجم گسترده و صورت مشروح این لغتنامه، بعضی آن را اولین دایرة المعارف فارسی برشمرده‌اند.

پایه لغتنامه دهخدا ظاهراً در دوران جنگ جهانی اول که دهخدا به علل فعالیت‌های سیاسی‌اش، در چهارمجال بختیاری به صورت متواری می‌زیسته، ریخته شده است. در آن شرایط سخت، دهخدا که کتابی می‌جسته تا مونس تنهایی او شود تنها به یک کتاب لغت کوچک لاروس دسترسی داشته پس به همان لاروس پرداخته و معادلهای فارسی برای کلمات فرانسوی یادداشت می‌کرده است. پس از پایان جنگ جهانی اول و مراجعت از چهارمجال بختیاری (۱۲۹۷ ش) دهخدا به مطالعات پیگیری و عمیق در ادب فارسی می‌پردازد که یکی از نتایج آن تألیف کتاب امثال و حکم بود. نتیجه دیگر آن غور و بررسی در بطون کتب ادبی منظوم و منثور و بیرون آوردن هزاران عنوان لغوی بوده است. عظیم‌ترین کاردهخدا تهیه مواد لغتنامه است و این امر کاری دشوار بوده زیرا غالباً بیش از دوازده ساعت در شبانه روز آن هم به مدت حدود چهار سال کار می‌کرده است. استخراج لغات از حدود نیمه دوم دهه آخر قرن سیزدهم شمسی (۱۲۹۵ - ۱۳۰۰) آغاز شده و تا پایان حیات دهخدا (۱۳۳۴ ش) ادامه داشته و نزدیک به چهار سال زمان برده است.

ترتیب کار دهخدا در لغت نویسی چنین بوده که ابتدا کتابی را از نظم یا نظر می‌خوانده است و کلماتی را که لازم و جالب می‌دیده در بالای فیشهای کوچکی می‌نوشته و متن مورد نظر را ذیل آن یادداشت می‌کرده است. معمولاً شاهد شعری یا نثری را در پایین فیش می‌آورده و در فاصله عنوان و شاهد غالباً معنی یا معانی و مترادفات لغت را تحریر می‌کرده است. در ثبت معانی وقتی معنایی را که برای لغت استنباط کرده بوده قطعی می‌پنداشته کنار آن معنی و در داخل پرانتز حرف (م) را ثبت می‌کرده است. غالب کتابهایی را که دهخدا با این روش مطالعه و فیش برداری کرده است، امروزه در کتابخانه مؤسسه لغتنامه دهخدا که خودش به دانشگاه تهران هدیه داده است می‌توان دید.

İSAM DE KAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

دهخدا گاهی لغاتی را که در خاطر داشته یا در مکالمه از این و آن می‌شنیده و یا در نوشته‌هایی غیر از متون ادبی می‌دیده نیز فیش برداری می‌کرده است. او سپس در کار خود از دستیاران استفاده کرد و بطور همزمان کتابهایی را برای فیش برداری به دستیاران خود واگذار می‌نمود و بدینگونه بود که طی چهل سال دهخدا با دستیاران و یاورانی که یافت، لغتنامه را پی ریزی کرد. حدود یک چهارم تا یک پنجم یادداشت‌های لغتنامه به دستخط خود دهخدا است اما در مورد فیشهای اعلام این نسبت بسیار کمتر است. شمار برگه‌ها و یادداشتهای لغت به دو میلیون برآورد می‌شود. در نیمه دوم دهه اول قرن حاضر اولین گام برای چاپ لغتنامه برداشته می‌شود و هیئت دولت تصویب می‌کند که از محل فروش پهن اسبان قشون، بودجه اینکار تأمین شود اما با کارشکنی بعضی افراد این کار به انجام نمی‌رسد ولی استخراج لغت همچنان ادامه می‌یابد. با شهرت کاری که دهخدا انجام می‌داد، اولیای امور فرهنگی کم کم در اندیشه تهیه مقدمات طبع کتاب لغت برآمدند و پس از مذاکراتی در سال ۱۳۱۳ ش بین دهخدا و وزارت معارف قراردادی بسته شد. در ۱۳۱۴ شمسی قرارداد تکمیلی مقرر داشت که کتاب در نه مجلد هفتصد صفحه‌ای طی پنجسال به چاپ برسد و متعاقباً چند قرار داد تکمیلی دیگر متضمن تغییر مدت و کیفیت کار میان دو طرف بسته شد و نتیجه این فعالیتها چاپ شدن ۴۸۶ صفحه از کتاب لغت در چاپخانه بانک ملی ایران مشتمل بر حرف «آ» و بخشی از حرف «الف» بود. در تنظیم مطالب کتاب با موافقت دهخدا چند تن از استادان کشور از جمله احمد بهمنیار، جلال الدین همایی و ابوالحسن شعرانی به عنوان دستیار با مؤلف همکاری کردند و چند تن نیز از وزارت فرهنگ به تنظیم و الفبایی کردن برگه‌های لغت مأمور شدند. با کشیده شدن دامنه جنگ جهانی دوم به ایران (۱۳۲۰ ش) حاصل کار منحصر به چاپ همان تعداد صفحات مورد اشاره و انباشته شدن اوراق چاپ شده در بنگاه‌های صحافی و انبار وزارت فرهنگ به مدت بیست سال بود. جنگ جهانی سبب قطع کار تألیف و طبع لغتنامه گردید. سالها بعد اوراق چاپ شده صحافی و جلد گردید و در سال ۱۳۴۵ ش در اختیار کتابخانه‌های مدارس نهاده شد. یکی از علل طولانی شدن، زمان تألیف و تدوین لغتنامه این بود که دهخدا درصدد برآمد تا اعلام تاریخی و جغرافیایی را با لغات همراه سازد و کتاب خود را دایرةالمعارف گونه کند. اگر کتاب دهخدا منحصر به لغت می‌گشت احتمال بسیار داشت که در حیات خودش کار تألیف و چاپ به

کاستیها و ضعفا در لغت نامه دهخدا

بخش پایانی

رضا استادی

در این نوشتار، لغتنامه دهخدا غالباً از دیدگاه اعتقادی مورد انتقاد قرار گرفته است. بخش نخست آن در شماره پیش درج گردید و اینک بخش پایانی تقدیم حضور خوانندگان گرامی می‌شود.

■ بخش چهارم: مطالبی که از نظر شیعه صحیح نیست

ق ج ص ۲۹۲۶ ج ص ۲۴۷۸

«کان ابوبکر ابر هذہ الامۃ بعدالنبی صلی الله علیه و آله»

ق ج ص ۱۱۲۳ ج ۱۱۱/۱

آشوب

«اسم مصدر آشفتن...»

پس مردمان را مرگ رسول علیه‌السلام حقیقت شد و غریو و گریستن از آن جمع برخاست و خلاف و آشوب درافتاد تا به سقیفه بنی‌ساعده پس از گفت و گوی با ابوبکر بیعت کردند (مجم‌التواریخ)

سطر آخر که هیچ دخالتی در شاهد و مطلب ندارد و خلاف واقع است، چرا ذکر شده است؟

ق ج ۲ ص ۱۸۵- ج ۱۶۵/۱

«که خورشید بعد از رسولان مه

نتابید بر کس ز بوبکر به»

این شاهد چه لزومی داشته است؟

و در ج ۲۰ ص ۴۳۰ در واژه رسول (ص) نیز این شعر یاد شده است. آیا شاهد آوردن برای واژه رسول این شعر را لازم دارد؟

ق ج ۲ ص ۲۳۵- ج ۲۱۲/۱

انار به جای نار

«سر خوارج خواهم شکفته همچو انار

دل روافض ملعون، کفیده چون جوزق»

مصراع دوم چه لزومی داشته؟ مصراع اول

فقط شاهد است.

ق ج ۲ ص ۲۹۷- ج ۲۶۵/۱

ابن تیمیه

«چون در مجادله بی‌پاک بود، علمای مذهب دیگر

به خصومت او برخاستند.»

آیا نباید قدری از واقعیاتی که در مورد

ابن تیمیه هست بیان و چهره واقعی ضد اهل بیت

او شناسانده شود؟

ق ج ۲ ص ۵۱۸ ج ۴۵۱/۱

«آنگاه که مسلمانان با ابی‌بکر صدیق بیعت

کردند، ابوسفیان نزد علی(ع) شد و گفت: آیا

پست‌ترین خاندان قریش بر شما غالب شد؟ اگر

اجازت کنی مدینه را از سواره و پیاده بینبازم.

امیرالمؤمنین علی فرمود: تو همیشه دشمن اسلام

و مسلمانان بودی و از این دشمنانگی تو به اسلام

و اهل اسلام هیچ زیان نیامد؛ ما ابوبکر را اهل

و صالح خلافت دیدیم و بگزیدیم.»

آیا در شرح حال ابوسفیان لازم است این

سخن خلاف واقع نگاشته شود؟

ق ج ۲ ص ۵۵۴- ج ۴۸۳/۱

درباره حضرت ابوطالب می‌نویسد:

«اکثر روایات عامه گویند او اسلام نیاورد و بعضی

از روایات سنت و جماعت و قاطبه محدثین شیعه

گویند قبول اسلام کرد...»

ایمان آوردن یا نیاوردن حضرت ابوطالب

یک مسأله تاریخی است به روایت عامه چه ربطی

دارد؟!؟

و نیزایمان آوردن آن حضرت را نباید با تردید

بیان کرد بخصوص با کتابهای فراوانی که در این

زمینه نوشته شده است.

ق ج ۲ ص ۷۸۹ ج ۶۸۲

«ابولؤلؤ فیروز غلام مغیره بن شعبه... این فیروز

که عمر را شهید کرد ترسا بود... غلات شیعه به او

لقب شجاع‌الدین داده‌اند...»

ق ج ۳ ص ۱۰۳۳- ج ۸۸۰/۱

اجتهاد:

«استنباط مسائل شرعیه به قیاس از کلام‌الله

و حدیث و اجماع به شرائطی که در کتب اصول

مسطور است...»

سپس عبارت مفصله کشف اصطلاحات الفنون

را یاد کرده‌اند.

آیا نباید اجتهاد از نظر مکتب اهل بیت توضیح

داده شود؟

ق ج ۳ ص ۱۰۴۵- ج ۸۸۹

اجماع:

«یکی از سه یا شش اصل فقه و آن عبارت است از

اتفاق صحابه از مهاجرین و انصار و همچنین علماء

در هر عصری برامری از امور فقهی»

سپس عبارت یک صفحه‌ای کشف اصطلاحات

الفنون آورده شده.

چرا اجماع از شیعه و کتابهای علمای شیعه

بیان نشده است؟!؟

ق ج ۳ ص ۱۶۴۴- ج ۱۳۹۸/۱-۱۳۹۰

در اینجا بحث ارث کتاب بدایة‌المجتهد که

لغزش کلک

سید حمید طبیبیان

عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم انسانی

لغت‌نامه‌ی دهخدا بزرگ‌ترین فرهنگ و گسترده‌ترین دایرةالمعارف فارسی است که تاکنون در کشور ما نگاشته شده است. این اثر ارزنده که نتیجه‌ی تلاش و زحمات جان‌فرومای استادانی بزرگ است، در عین ارزندگی و اصالت گاه‌گاه از اشتباهات مصون نمانده است.

با توجه به اینکه لغت‌نامه سالیان دراز در بین اهل فضیلت جای گشوده و به‌حق از اعتباری شایان برخوردار شده است و از سویی دیگر، لازم است این چنین فرهنگ‌ها روزبه‌روز توسعه یابند و حتی‌الامکان از اشتباهات پاکسازی شود، بر اهل تحقیق و وظیفه خواهد بود که رفته‌رفته به رفع لغزش‌های آن که اغلب از فرهنگ‌های گذشته بدان راه یافته، مبادرت ورزند. مقاله‌ی حاضر کوششی است برای اصلاح برخی از آن سهوها که از راه مراجعه به فرهنگ‌های معتبر عربی حاصل آمده است. در این مقاله بیش‌تر به واژه‌هایی اشاره شده که در اصل معاجم پیشین صورتی صحیح داشته است. اما در معاجم متأخرتر از جمله لغت‌نامه‌ی دهخدا بازتابی تصحیف و تحریف شده و نادرست یافته است، و حیف می‌نماید که این‌گونه نادرستی‌های ناچیز از فرهنگی بدان گرانمایگی زودود نگرند.

ناگفته نماند که کژی‌های یادشده در مقاله‌ی حاضر فقط مربوط به حرف الف تا پایان حرف خ است و بعون‌الله در فرصت‌های دیگر، این بررسی با همین روند در حروف دیگر تهجی ادامه خواهد یافت.

لغت‌نامه‌ی دهخدا بزرگ‌ترین فرهنگ بلکه غنی‌ترین دایرةالمعارف فارسی

۱	سید حمید طبیبیان / لغزش کلک
۳۱	علیرضا میرزامحمد / رحمت و لعنت در تفکر قرآنی مولوی
۴۷	هایده قمی / نگاره و تندیس فنا در اشعار صائب تبریزی
۸۱	فاطمه مدرسی / مختومقلی شاعری در آشنا
۱۰۳	کتایون مزدآپور / روایت‌های داستانی از اسطوره‌های کهن
۱۲۷	فرنکیس پرویزی / ویژگی‌های زبان و شیوه‌ی بیان در منظومه‌ی حماسی سامنامه
۱۵۵	امید بهبهانی / مانی در شاهنامه‌ی فردوسی
	فروغ سلطانیه / از نکت سندباد، تحلیلی از داستان سندباد و مقایسه‌ی آن با
۱۷۳	سلامان و ابسال
۱۸۹	زهره بهجو / طرح کدبندی ابزارهای انسجام در زبان فارسی
۲۱۳	ابوالقاسم رادفر / اسدالله وجهی غالب دکن
۲۳۳	شاهد چوهدری / ترجمه‌های متون فارسی به زبان پنجابی
	منصوره شریف‌زاده / عنصر «راوی» در داستان‌های کهن و داستان‌های امروزی
۲۶۹	(زمان) از دید تطبیقی
۲۸۱	مهران کندری / نگاهی به سوررئالیسم در ادبیات
۲۹۵	فاطمه علاقه / مروری بر فتیان و فتوت‌نامه‌ها

0.1567 2005

Dr. Ahmad Al-Ether

Dr. Muhammad

الدكتور محمد معين
استاذ اللغة الفارسية في جامعة طهران

القاموس الفارسي الكبير

لغتنامه

العلامة المرحوم علي اكبر دهخدا

«لغتنامه» قاموس ضخم في اللغة الفارسية طبع منه حتى الآن ٤ مجلدات
بالقطع الكبير (٣٥ × ٢٢ سنتيمتر) ولا يزال العمل متواصلاً في
اخراجها تحت اشراف لجنة في كلية الآداب بجامعة طهران . ولغتنامه ،
اي المعجم ، اسم اختاره مؤلفه المرحوم العلامة دهخدا لهذا السفر
العظيم ، الا ان الكتاب في موضوعاته ونسقه يجمع بين ميزات المعجم
ودائرة المعارف ، وقد رأينا تعريف قرائنا بالعربية بهذا الكتاب
ومؤلفه ، فترجمنا المقال التالي الذي كتبه في هذا الموضوع الدكتور
محمد معين من اساتذة جامعة طهران والمنشرف على اللجنة التي عهد اليها
باتمام طبع الكتاب .

١ — حياة دهخدا ومؤلفاته

حياته : ولد علي اكبر دهخدا في طهران حوالي سنة ١٢٩٧ هجرية قمرية
(١٨٧٧ م) . كان والده خان باباخان الذي كان من طبقة الملاكين المتوسطين في
قزوین قد اتى قبل ولادته من قزوین الى طهران واتخذها موطناً لاقامته . فلما
بلغ علي اكبر دهخدا العاشرة من عمره توفي والده ، وتابع دهخدا دراسته تحت
اشراف والدته وتوجيهها .

وقد عهد الى احد علماء عصره وهو الشيخ غلام حسين بروجردي ان يقوم

خالدة ، تطعم من اغذية الجنة ، حوافرها مغطاة بالذهب
والفضة ، واطواقها وأجنتها وزخارف سُرجها من معدن
ثمين . (١٢٥)

* بعربة مهر الف قوس جيدة الصنع ، وكثير من
هذه الاقواس مزین بأوتار الوعول . لقد اتقن صنعها حتى
انها طيارة في سرعة الخاطر ، وهي بتلك السرعة تنطلق على
الاستقياء . بعربة مهر الف سهم مركبة على ريش النسور ،
برؤوس ذهبية و منطقات صنعت من عظام ، والف
دبوس حديدي تنطلق في سرعة الفكر في وجوه الاشرار
وناقضي العمود . (١٣٢)

* نعبد مهر الذي ربطت بعربته خيول بيضاء ، والتي
تسحب بعجلات ذهبية . (١٣٦)

* به تظهر في بياض الفجر المخلوقات السماوية
الصالحة . [(١٤٢)]

ابراهيم بورداود

طهران

از آقای احمد گلچین معانی

مناقبه روشن

گر دید جو ماه از پی خورشید پدید
از جلوه ماه فلک و ماه رخ دوست
نقش است جوزلف ورخ او سایه روشن
گو تا ندمد صبح، که آن چاک گریبان
این مطرب تردست کجا بود، که گردید
پنداشت که تسخیر بری کرده ام امشب
آن ماه بهر آمد و گردید پدید
آمد بدلم پرتو امید پدیدار
در نور مه، از طره هر بند پدیدار
صبح است و ازو طلعت خورشید پدیدار
از بنجه او نغمه ناهمید پدیدار
آنکس که در این بزم ترا دید پدیدار
گلچین، بود از جام میم را ز جهان فاش
ز آنگونه که گردید، بجمشید پدیدار

بقلم آقای پروین گنابادی

لغت نامه دهخدا

چهل و پنج سال مجاهده . منابع لغت نامه . مستند بودن لغات . چگونگی ضبط کلمه ها . مترادفات . صرف و نحو . لغات معاصر و محلی . لغات علمی . اعلام رجال و اماکن . يك كشف بزرگ . مجلدات چاپ شده لغت نامه . زبانی آقای یكانی .
۴۵ سال مجاهده : لغت نامه دهخدا محصول مطالعات مداوم و کوششهای خستگی ناپذیر چهل و پنج ساله استاد و علامه بزرگ جناب آقای دهخداست که درین مدت قریب چهار میلیون فیش از روی متون معتبر استادان نظم و نثر دو زبان فارسی و عربی و لغت نامه های چایی و خطی و کتب تاریخ و جغرافیا و علوم طب و هیئت و نجوم و ریاضی و حکمت و کلام و فقه و جز اینها فراهم آورده اند . این فیشها اساس و پایه لغت نامه دهخدا را تشکیل میدهد . ولی نکته قابل توجه این است که ضمن یکچنین تفحص و تبیین گرانمایه تنها يك اثر جاوید و مهم که لغت نامه باشد بنیان گذاری نشده بلکه در نتیجه این اقدام خظیر متونی که بدانها مراجعه گردیده نیز تصحیح شده است .

این نکته را محققین در میابند که بواسطه خصوصیات خط فارسی از قبیل نقطه دار بودن و جدائی حرکات از حروف و همچنین در نتیجه عدم آشنائی بیشتر کاتبان بموضوعاتی که آنها را استنساخ میکردند، و نبودن روح امانت و بی اعتنائی بموارث ملی در اکثر مؤلفان گذشته، بندرت میتوان کتابی خطی یا چاپی بدست آورد که خالی از اغلاط باشد . استاد دهخدا در مدت ۴۵ سال تتبع، صرف نظر از پایه گذاری يك شاهکار عظیم ضمناً بتصحیح متون مذکور نیز همت گماشته و در این راه بکامیابی های بزرگی نائل آمده و هم ازین طریق خدمتی گرانمایه بفرهنگ ملی ما انجام داده اند و این خدمت وابسته بشخصیت و نبوغ خاص استاد دهخداست :

روح نقاد و قریحه کنجکار و دقیق نویسنده بزرگ مقالات صور اسرافیل یا بنیان نهنده نثر معاصر و طبع و قواد يك شاعر توانا که کمترین اثری یادگارهای نظم و نثری صور اسرافیل است توأم با احاطه متبحرانه ایشان در علوم قدیم از صرف و نحو و معانی و بیان و فقه و اصول و حکمت و آشنائی کامل بزبان فرانسه و علوم امروزی و پشت کار شگفت آوری که نشانه يك اراده نیرومند است همه دست بهم داده قوه واستعدادی در ایشان پدید آورده است که در بسیاری از موارد الهام بخش بنظر میرسد .

استاد دهخدا با این استعداد خارق العاده بتتبع و تصحیح یادگارهای گذشتگان کمر همت بسته اند چنانکه نمونه های این تصحیحات در حواشی دهها کتب کتابخانه شخصی مؤلف بخط خود ایشان موجود است و بعضی از آنها نیز در مقدمه های کتب و مجلات بچاپ رسیده

پس صلیبیون آمده عامل جدیدی در تاریخ قرون وسطی در خاور میانه ایجاد کردند هجوم ناپلئون راه نۀ ذباختن را بر روی این سرزمین باز کرد . حال حکومت اسرائیل برقرار است . کسانیکه اسلوب این تاخت و تازها را بیکدیگر نسبت میدهند ممکن است راه افراط پیوده باشند اما شباهتی در این هجومها موجود است که شخص را بتصور وجود توازن و ترتیب تاریخی و امیدارد

در پایان میل دارم برای استفاده علاقمندان بمطالعه تاریخ دو مدار موازی مربوط بمذاهب خاور میانه بیان کنم . اسلام تنها دنباله و آمیخته فرهنگ یونانی و یهود و مسیحیت نیست بلکه ارتباطی میان این آئینها بنظر میرسد که مانند فورمول ریاضی است و این فورمول بطور کلی شناسائی اسلام کمک میکند . نخستین مقابله ای که نگارنده پیش نهاد میکنند عبارتست از یهود : مسیحیت = تسنن : تسلیح . این عقیده در بادی امر گستاخانه بنظر میرسد نکارنده تقاضا دارد که خواننده کان قبل از اینکه در مقام مدافعه برآیند دقیقاً در اطراف این رابطه بیندیشند . فورمول دوم عبارتست از قرآن : حدیث : سنت = تورا : تلمود : میشنا . بار دیگر از خواننده خواهش میکنم قبل از آنکه دلیلی برای چنین مقایسه ای بخواهد خود در راه آن فکر کند

این مقاله معجل آراء نگارنده در باره تاریخ خاور میانه است و امیدوارم روزی آن آراء را بتفصیل بیان کنم و نیز امیدوارم که خواننده هم در اطراف تاریخ مزبور بهمین ترتیب مطالعه کند زیرا که عقیده دارم هر قدر مطالعات بیشتر شود برای شناسائی این قسمت جهان مفیدتر است .